

Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler

Doç. Dr. Bülent AÇMA

Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, ESKİŞEHİR

Kübra YENİŞEN

Muhasebe ve Finans Sorumlusu, KOCAELİ

ÖZET

SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan ülkeler arasında Kafkasya ülkeleri farklı bir yere sahiptir. Bu çalışmada, Kafkasya bölgesinin geçmişten günümüze ekonomik, politik ve kültürel süreçleri incelenmiştir. Aynı zamanda bölge ülkelerinin ekonomilerini tek tek inceleyerek bütüne ulaşan bir yöntem izlenmiştir. Bölgenin ekonomik potansiyelini anlamının yolunun, ancak sahip olduğu özerk bölgelerin ekonomilerini bütün zaman dilimlerinde analiz etmektir. Bu nedenle, Kafkas halklarının kültür ve yaşam biçimleri gibi sürece etki eden etmenler de dikkate alınmıştır.

Makalemizde hedeflenen katkı ise, bu güne dek parça parça ele alınmış Kafkasya bölgesinin ekonomisini geçmişten bu güne bir bütün olarak inceleyip, bölgenin sağlıklı dönüşümü için politika ve stratejilerde bulunmaktadır. Ayrıca bölgenin sahip olduğu doğal kaynakların ekonomik sürece nasıl katkıda bulunacağı ve bu katkının nasıl arttırılacağı da düşünülmüştür. Bu amaç, geçmiş uygulamaya ve olaylara dayandırılarak günümüze taşınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Rusya, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm, Enerji, Strateji.

JEL Sınıflaması: P2, P3, P48, Q34, Q43, Q47

Policies and Strategies For the Caucasus' Economic Potential and Transformation

ABSTRACT

Caucasian countries have a different position among the countries that switched to free market economy with the fall of the USSR. In this study, the economic, political and cultural processes of the Caucasus region have been studied in connection with the past and present. In addition, a method that reveals the whole picture by studying the economies of the regional countries one by one has been followed. The economic potential of the region can only be understood through examining its autonomous states' economies in each period of time. Accordingly, factors that affect the processes such as the living styles and the culture of Caucasian people, have been taken into account.

The targeted contribution of this article is to provide politics and strategies for a healthy conversion in the region by examining the Caucasus region's economy as a whole, unlike in the past studies. Also, how the natural resources of the region will aid this economic process and how this aid can be increased have been considered. This aim has been brought to present by preserving relation to past practices and events.

Key Words: The Caucasus, Russia, Economic and Social Transformation, Energy, Strategy.

JEL Classification: P2, P3, P48, Q34, Q43, Q47

Giriş

Kafkasya, tarih boyunca ticaret ve göç yolları oluşturmanın yanında, kültürlerin kesiştiği önemli bir kavşak noktası olmuştur. Doğu-Batı arasında bir

köprü oluşturan ve Avrasya coğrafyasının en hassas bölgesinde bulunan Kafkaslar, siyasi ve ekonomik açılardan tüm dünyanın ilgisini cezp etmesinin yanında, birçok güç odağının etkinlik mücadelesine de sahne olmaktadır (Kantarıcı, 2006: 3).

Kuzey Kafkasya, birçok topluluk ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Konum itibarıyla kuzeyden güneye, batıdan doğuya hep bir köprü bağlantısı gören Kuzey Kafkasya bölgesi devletlerin etki sahasında kalmış; devletler strateji geliştirirken bölgeyi göz ardı edememişlerdir (Yasa, 2008: 1). 19.yüzyılda Kuzey Kafkasya bölgesi kanlı savaşlara ve sürgünlere tanık olmuştur. Rus işgali süresince Kafkasya zorlu dönemlerden geçmiş, Kafkas-Rus savaşı sonrası Kafkaslar Ruslara teslim olmuştur.

Dünyada enerji tüketimi, petrol ve doğalgaza bağımlılığı giderek arttırmıştır. Petrolün kullanım alanlarının hızla artması nedeniyle dikkatler Kafkasya'ya çevrilmiştir. Bu zenginliğin işletilmeye başlanması, Kafkasya'da kısa zamanda akla durgunluk verecek değişikliklere neden olmuş ve Ülke bütün dünyada tanınmaya başlamıştır.

Rusya'nın 2003'te son halini alan "2020'ye Kadar Rus Enerji Stratejisi" belgesi, bu tarihe kadar dış politika bağlamında nispeten geri planda duran enerji politikalarının tutarlı, etkin ve dış politika aracı olarak kullanılabilen bir enerji stratejisine dönüştüğü aşamadır. 2000 yılında başlayan bu süreçle beraber tanımlanan yeni hedefler doğrultusunda 2,5 yıllık bir süreçte şekillendirilen yeni stratejiyle, Rusya için kuzey-güney-doğu hatlarında yeni işbirliğinin çerçevesi çizilmiş ve dış politika oluşturma sürecine girilmiştir (Staudacher, 2007).

I. KAFKASYA

Kafkasya ekonomisini incelerken doğru bir ekonomik değerlendirme yapabilmek adına bölgenin coğrafi yapısı, etnik kimliği ve jeopolitik önemi de ele alınmalıdır.

A) Kafkasya'nın Coğrafi Yapısı

Bölgenin konumunu, üç özellik ile açıklamak mümkündür. İlk olarak, bölge, genellikle dağlık olup, birbirine geçit vermez. Çok sayıda vadiden oluşması, bölgenin sosyo-politik yapısını belirleyici en önemli özelliğidir. Bu husus, çeşitli kökenlerden gelen toplulukların, tarih boyunca yaşanan işgallerden, kendilerini koruyabilmelerini ve kültürlerini sürdürebilmelerini sağlamıştır. Bölgenin coğrafi bağlamda başka bir özelliği, büyük devletlerarasında bir tampon oluşturmaktır. Komşu olan Araplar, İranlılar, Ruslar ve Türkler tarih boyunca, Transkafkasya ile ilgilenmişler ve bu nedenle bölge, zaman zaman çeşitli güçlerin egemenliğine girmiştir. Bölgenin coğrafi yapısına ilişkin son özellik ise ticaret ve ulaşımında büyük köprü teşkil etmesidir. Bölge bir anlamda, kuzey ve güneyin bağlantısını sağlamaktadır.

B) Kafkas Halkları

Kafkasya'da yaşayan halklar, coğrafi olarak Kuzey ve Güney Kafkasya Halkları şeklinde adlandırılır (Wikipedia, 2013). Etnik açıdan, özellikle dil açısından da Kafkasya yerlileri, Hint-Avrupa kökenliler ve Türk asıllı halklar biçiminde üç öbeğe ayrılır. Kuzey Kafkasya'da Karadeniz kıyısından doğuya,

Hazar Denizi'ne doğru, Rusya Federasyonu resmi tanımlamasına göre, şu halklar sıralanmıştır; Çerkes, Abaza, Nogay, Karaçay, Kabartay, Balkar, Oset, Çeçen, İnguşve Dağıstan halkları.

C) Kafkasya'nın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Kafkasya Rusya için Avrupa ile Orta Asya arasında bir geçiş köprüsü olmasının yanı sıra, Karadeniz ve Hazar denizine kıyısının olması sebebiyle Rusya'nın Karadeniz, Boğazlar, Akdeniz yolu ile Süveyş Kanalına inebilmesine olanak sağlaması yönünden de, Rusya'nın stratejik çıkarları açısından da son derece önemli bir jeopolitik bölgedir.

Avrupa ve Asya isimlerinin kısaltılması olan Avrasya, batıda Atlas Okyanusu'ndan başlayıp, doğuda Çin Denizi ve Pasifik Okyanusu'na kadar devam eden kara kütesidir. Brzezinski (ABD Ulusal Güvenlik eski danışmanı), Büyük Satranç Tahtası kitabında, 21'inci Yüzyılda en büyük mücadelenin Asya'da yapılacağını belirterek, "Avrasya, dünya egemenliği için mücadelenin yapıldığı satranç tahtasıdır" demektedir. Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ve geçiş güzergahı olması nedeniyle Kafkasya Bölgesi bu satranç tahtasında önemli bir hamle yeridir.

Kafkasya özellikle üç nedenden ötürü önemlidir:

- Jeostratejik anlamda, Orta Asya'ya giriş kapısıdır,
- Orta Asya bakımından, Batı pazarlarına açılan bir geçittir,
- Orta Asya ile bir bütün olarak ele alındığında ise, bölge önemli miktarda

petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir.

Başta ABD olmak üzere, Batı, bu bölgenin ekonomik zenginliğinden yararlanmak istemektedir. Bölgeye ekonomik açıdan önem veren Batı ülkeleri, bölgenin istikrara kavuşması için Rusya Federasyonu'nu başlangıçta bir ortak olarak görmüş, ancak Rusya'nın bölgedeki emperyalist eğilimi ve petrol ve yer altı kaynaklarına tekrar egemen olma isteği anlaşıldıktan sonra, özellikle ABD'nin tutumunda önemli değişiklikler olmuştur. Petrol ve doğalgaz rezervleri açısından Kafkasya Rusya için çok fazla önem taşımasa da, Hazar petrollerinin batıya ulaştırılmasında düşünülen muhtemel boru hatlarının üzerinde yer alması sebebiyle Kafkasya Rusya için paha biçilmez bir değerdedir.

Kafkasya, bir kara devleti olan Rusya açısından:

- Sıcak denizlere ulaşmasına olanak sağlayacak, stratejik istikametlerden en kısa olanlarının, çıkış noktasını teşkil eder ve bu istikametleri kontrol eden bölgedir,

- Elde bulundurduğu sürece, Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi'ni uzaktan kontrol eder,

- Rusya'nın güney cephesini savunmasında, kuvvet tasarrufu sağlayacak, savunulması kolay bir bölgedir,

- Güneye taarruz için, uygun bir çıkış bölgesidir,

- Balkanlar'dan yapılacak bir harekatta, tali taarruz istikameti olarak kullanıp, küçük düşman kuvvetlerinin, angaje edilmesini sağlar (Yanar, 2002: 72).

II. KAFKASYA BÖLGESİ'NİN EKONOMİK POTANSİYELİ

A) Kuzey Kafkasya Bölgesi Ekonomik Potansiyeli

Kuzey Kafkasya bölgesinin toplam yüzölçümü 254.300 km²'dir. Bölgede 8 özerk cumhuriyet bulunmaktadır. Bunlar; Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Çeçenistan, İnguşetya, Dağıstan, Osetya, Adigey ve Abhazya'dır.

Karaçay Çerkes, Rusya'nın güneybatısında, Stavropol bölgesinde bir Cumhuriyettir. Yüzölçümü yaklaşık 14.100 km² (İlhan, 1999: 35), nüfusu ise 422.000'den fazladır. Başkenti Çerkesk'dir. Karaçayların en büyük ekonomik kaynakları hayvancılıktır. Ülkede dağ, sağlık ve av turizmi için olağanüstü güzel yerler vardır. Hububat, şeker pancarı, ayçiçeği, patates çok üretilmektedir. Ayrıca Rusya Federasyonu'nun ikinci büyük çimento merkezidir. Bunun yanı sıra makine, elektronik saat fabrikası, yakut, kimya, uranyum madeni, altın, taşkömürü işletmeleri ekonominin yoğunlaştığı alanlardır. Başlıca sanayi sahaları ise petro-kimyadır ve sanayinin %65'i Çerkesk şehrinde.

Kabardin Balkar Cumhuriyeti Kafkas Dağları'nın kuzey eteklerinde, Terek Irmağı havzasında yer alır. Yüzölçümü 12.500 km² dir. Ekonominin temelini sanayi sektörü oluşturmaktadır. GSMH'nin %60'ından fazlası sanayidir. Elektrik enerjisi üretimi ve metalürji önemlidir. Diğer yandan tarım da gelişmiştir. Kabardey düzlüğünde buğday, mısır, darı ve ayçiçeği yetiştirilir. Dağların eteklerinde de sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Hayvancılık yapılmakta ve dağ turizmi ilerlemektedir.

Çeçenistan Kafkas Dağları'nın kuzey kanadında yer alır. Ekonominin işleyen tek sektörü petrol sanayiidir. Petrol çıkarma tesisleri daha çok Grozni ile Gudermes arasındaki Sunja ile Terek Dağları'nda yer alır. 1980'lerde 4 milyon ton olan petrol üretimi, 2003'de yılda 1.5 milyon ton (veya günde 30 bin varil) olmuştur. Sanayi ve ziraat orta düzeyde gelişme göstermiştir. Kaçakçılık ve takas Çeçenya ekonomisinin en önemli parçasıdır. Çeçenistan bu haliyle kara para merkezi konumundadır. Mafya grupları tarafından çalınan Rus devlet malları ile Rus ordusuna ait silah ve teçhizatlar hep Çeçenyadaki savaş kayıpları envanterine dahil edilmektedir (Kona, 2002).

Gürcistan, Çeçenistan ve Osetya ile ortak sınırları olan İnguşetya, Rusya Federasyonu'na bağlı cumhuriyetlerden biridir. Yüzölçümü 7000 km² dir. Tarım ve hayvancılık ülkesidir. Ülkede kayda değer bir sanayi yatırımı yoktur. İnguşetya'da mısır, buğday, yulaf, arpa, şekerpancarı, ayçiçeği, ve patates tarımı yapılmaktadır. Değerli metaller, petrol, doğal gaz rezervleri, mermer, dolomite, kabuk kireçtaşı, yüksek kaliteli tuğla toprağı başlıca yer altı zenginlikleridir. İnguşetya kereste, termal sular ve maden suları bakımından da oldukça zengindir. Malgobek'te bulunan ve 60 milyon ton civarında olduğu tahmin edilen petrol rezervi 1915'ten beri işletilmektedir.

Dağ ülkesi veya Dağlık Ülke anlamına gelen Dağıstan'ın yüzölçümü 50.300 km² dir. Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 20 Ocak 1921'de kurulmuştur. Başkent Mahaçkala'dır. Dağıstan ekonomisi tarım ve endüstride uzmanlaşmış çok sektörlü bir sistemdir. Gıda, tüketim malları, yapı malzemeleri ve sanat ürünleri gibi geleneksel kollar yanında, makina üretimi, alet yapımı,

petrol çıkarımı, kimya, enerji üretimi gibi ana kollar da vardır. Yatırımlar Dağıstan ve Rusya yasalarının koruması altındadır.

Osetya, 7 Temmuz 1924'de özerk oblast, 5 Aralık 1936'da da özerk cumhuriyet olmuştur. Osetler Kafkasya'da Daryal Geçidi'nin kuzey ağzında otururlar. Ekonomi temelde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Makina imalatı, madencilik, kereste, el dokumacılığı, halıcılık, gıda ile kimyasal maddeler, cam üretimi gibi diğer hafif endüstrilerde de ekonomik faaliyetler vardır. Çinko, kurşun, bakır ve gümüşü içeren dolomite ve polymetallic maden cevherleri bulunur. Alçak yamaçlarda ve Mozdok yakınlarında sulamayla tahıl çiftçiliği, patates, kenevir, şeker kamışı, meyve ve sebze yetiştirilir. Daha yükseklerde ise koyun ve sığır besiciliği yapılır. Süt ve süt ürünleri üretimindeki faaliyetlerin ekonomide önemli bir yeri vardır. Elektrik Terek üzerinde inşa edilmiş kendi hidroelektrik santrallerinden üretilmektedir (TİKA Avrasya Dosyası, 1998).

Kafkasya'da İngur Irmağı ile Don Nehri'ne kadar Karadeniz ile Azak Denizi kıyıları, buralardan doğuya doğru Don, Kuma, Terek Irmağı'nın uzantısı boyunca Kafkas sıradağlarının kuzeyinde bulunan alana Adigey adı verilir. Yüzölçümü 7.800'km ve başkenti Maykop'tur. Ekonomideki başlıca kaynak doğal gaz rezervleridir. Makina imalatı, konserve yiyecek, kereste ve diğer hafif sanayi kolları da vardır. Tarımda hububat, tütün, şeker pancarı, ayçiçeği, sebze ve meyveler; hayvancılıkta ise özellikle sığır üretimi, kümes hayvancılığı ve arıcılık ile ilgilenilmektedir. Maykop kenti ve çevresi kaplıcalar ve termal tesisler yönünden zengindir.

Kuzeybatı Kafkasya'da Karadeniz'in kuzey kıyılarında olan Abhazya'nın yüzölçümü 8.600 km² dir. Ekonominin ana sektörleri turizm, tarım ve gıda sanayidir. Bölgede, petrol, kömür, torf, barit, dolomit, mineral- termal suları, mermer, kireç ve alçıtaşı gibi yer altı kaynakları mevcuttur. Ülke bol manganez ocakları, çeşitli maden filizleri ve tabii inşaat malzemelerine sahiptir. Aynı zamanda nehirlerinden de elektrik enerjisi elde edilmektedir. Neft, manganez, bakır, maden kömürü, kükürt önemli miktarda üretim ve ihraç edilmektedir. Aynı zamanda çok miktarda maden suyu ve kaplıca kaynakları bulunmaktadır. Deniz sahil şehirlerinde ve akarsularda yapılan balıkçılık ile deniz ticaret filosunun ekonomiyeye önemli katısı vardır (Emsen, 2011).

B) Güney Kafkasya Bölgesi Ekonomik Potansiyeli

Bölge ekonomisi Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletlerinden oluşmaktadır.

Azerbaycan'ın sınırlarının uzunluğu 2.013 km'dir.%7'si verimli tarım arazileri ve doğal gaz, petrol ve demir cevheri bakımından zengin kaynaklara sahip bulunmaktadır. Petrolün ilk üretim yeri Bakü ve yöresidir ki halen bu sanayide başlıca merkez olarak tanınır. Ayrıca, petrokimya, yiyecek, giyim gibi hafif sanayi de vardır. Yetiştirilen başlıca ürünler tahıl, meyve, pamuk, çay, tütün ve üzumdür. Ermenistan'ın kuzeyinde Gürcistan, doğusunda Azerbaycan, batısında Türkiye, güneyinde Nahçıvan ve İran yer alır. Ülke ekonomisi tarım ve sanayiye dayalıdır. Nüfusun yarısına yakın kısmı tarımla uğraşır. İçki yapımında

kullanılan üzüm başlıca tarım ürünüdür. Ayrıca meyve, sebze, tütün, pamuk, şekerpancarı ve patates yetiştirilir. Hayvancılık fazla gelişmemiş olup, çiftlik hayvanı besiciliği yapılır. Güçlü bir sanayi ülkesi haline gelen Ermenistan'da, başlıca sanayi kuruluşları kimyevi madde, demirin dışındaki metaller, makina, hazır aletler, dokuma, içki, giyecek fabrikalarıdır. Madencilik ekonomik açıdan önemlidir.

Karadeniz'in doğu kıyısında, Güney Kafkasya'da yer alan diğer bir ülke de Gürcistan'dır. Gürcistan maden bakımından zengindir. Başlıca yeraltı kaynakları kömür, manganez, petrol, doğal gaz, talk ve mermerdir. Gürcistan ekonomisi tarım ve sanayiye dayanır. Nüfusun yaklaşık %40'ı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Toprağın yaklaşık %44'ü tarım amaçlı kullanılmaktadır. Tarım alanlarının %21'i sulu arazidir. Gelişmiş bir sanayiye sahip olan Gürcistan'da başlıca makina yapım sanayi kuruluşları, ağır motorlu taşıt, elektrikli lokomotif, iş araçları, hassas ölçü âletleri, torna tezgahı fabrikalarıdır. Metal işleme sanayi oldukça ileridir. İhracatın yaklaşık olarak yarısını çay, narenciye, tütün gibi tarım ürünleri meydana getirmektedir. Buna karşılık buğday, şeker ve ağır sanayi ürünleri ithal eder. Ülkede hâlen Sovyet kânunları kullanılmasına rağmen Gürcistan parlamentosu Eylül 1991'de bağımsız gümrük sistemini kabul etmiştir. Gürcistan'da son yıllarda EBRD ve diğer uluslararası kuruluşlarla birlikte turizm sektöründeki altyapının geliştirilmesine yönelik olarak etkin ve ciddi adımlar atılmıştır. Dünya Turizm Örgütü (WTO) ve UNESCO'nun işbirliğinde İpek Yolu Projesi'nin hayata geçirilmesi desteklenmiştir. Projenin amacı, katılımcı ülkeler arasındaki alt yapı gelişiminin teşvik edilmesidir.

III. KAFKASYA BÖLGESİ'NDEKİ EKONOMİK SÜREÇLER

Eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 cumhuriyet arasında, 1991'den beri bağımsız olan Orta Asya ve Kafkasya (OAK) cumhuriyetleri vardı. Bu ülkeler, Sovyet ekonomik sisteminin önemli birer parçası olarak 1990'dan itibaren ortaya çıkan çözülmeye büyük oranda etkilendiler. Bu sebeple, eski Sovyet ekonomik sisteminin yapısı ve yaşanan sosyal sürecin incelenmesi, yeni sosyal, siyasal ve ekonomik problemlerin kaynağının görülebilmesi açısından önem taşımaktadır. Çünkü eski sistemin etkileri, aradan yirmi yıla yakın bir süre geçmiş olmasına rağmen henüz tamamen giderilebilmiş değildir.

A) 1990 ve Öncesi Ekonomik Gelişmeler

Tarih boyunca topraklarında işgallere maruz kalan Kuzey Kafkasya, birçok topluluk ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Konum itibarıyla kuzeyden güneye, batıdan doğuya hep bir köprü bağlantısı gören Kuzey Kafkasya bölgesi devletlerin etki sahasında kalmış; devletler strateji geliştirirken bölgeyi göz ardı edememişlerdir.

Kuzey Kafkasya'ya yerleşmeye çalışan Rusya'yı bölgede ancak 10. yüzyılda görebiliriz. Bu dönemde her ne kadar Türk ve Moğol etkisinden daha az etkide bulunsalar da, Moskova bu yüzyıllarda Kafkasya'nın kuzeyinin kendisi için önemini kavramış bulunmaktadır. Rusya'nın Kafkasya'da ilk hâkimiyeti "Kazan" şehrini ele geçirmesiyle başlar. 1552 yılında Kazan'ın ele geçirilmesinin

ardından 1554 yılında da Astrahan ele geçirilmiş ve Rusya Kafkasya'da kalıcı olmaya başlamıştır.

Geleneksel Sovyet Ekonomisi, 1917 Ekim'inde patlak veren sosyalist devrime dayanmaktadır. Bu tarihte sosyalizm, politik ve ekonomik bir güç olarak ilk kez dünya sahnesinde yerini almaya başlamıştır (Dikkaya, 2009: 41).

Lenin'in temelde istediği şey, maksimum olarak tüm toprakları millileştirmek ve bütün bankaları devlet bünyesinde birleştirmektir. Savaş komünizmi olarak adlandırılan 1918-20 yılları arasında Lenin, üretimin azalması ve savaşla ilgili ortaya çıkan sorunlara çözümler aramak zorunda kalmıştır. Çünkü devrimden sonra ülkedeki fabrikaların pek çoğu kapanmıştır. Savaş komünizmi döneminden sonra, yeni rejimin ana unsurları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar; özel mülkiyetin kaldırılması, ekonominin merkezi olarak ve pazarın gereklerine göre yönetimi gibidir (Dikkaya, 2009: 41).

Bu olumsuz gelişmeler, 1921-28 yılları arasında uygulanan Yeni Ekonomi Politikası'nı (NEP) zorunlu kılmıştır. NEP'in gayesi; devlet sektörünü genişletmek, tarımı kollektifleştirerek sosyalist üretim biçimini getirmek ve sosyalist planlamaya geçişi kolaylaştırmak için zaman kazanmaktır. Bu nedenle dış ticaret, bankalar ve ulaşım sektörü devletin kontrolünde bırakılarak; tarım, sınai girişimler ve perakende ticaret özel bireylere devredilmiştir. Pazar ve para sistemi geri getirilmiş, ücretlerde farklılaşma benimsenmiş ve verime göre prim esaslı uygulanmaya başlamıştır. Bu dönem sona erdiğinde; kıtlık sona ermiş ve Rus ekonomisi 1913 düzeyine gelmiştir (Dikkaya, 2009: 41).

Beş yıllık planlar, 1928'den itibaren, savaş yılları dışında 1960'a kadar aksatılmadan devam etmiştir. 1960-65 dönemi için bir plan uygulanmamıştır. I. Plan sonunda yıllık ortalama %8-9 büyüme hızı yakalanabilmiş ve II. Plan, temel sanayiye genişleterek geliştirmeyi başarmıştır. Bu dönemde, uygulanan Sovyet Planları'nın genel hedefleri; ülkeye ekonomik bağımsızlık kazandırmak, sanayileşmeyi tamamlayarak komünist toplum aşamasına geçişi sağlamak olarak belirlenmiştir. Özel hedefler ise; sektörel ve lokalsosyo-ekonomik sorunları çözmek, israfi önlemek, düşük maliyet için yeni yöntemler geliştirmek ve batı teknolojisini yakalayıp geçmek olmuştur. 1917-1940 arasında, üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılması ve ekonominin merkezi planlamaya göre yönetilmesi temel ekonomik argümandır. NEP'in kurduğu sosyalist sistem ile endüstri, Sovyet ekonomisinin tamamının %85'ini oluşturacak derecede gelişmiştir. 1928-40 yılları arasında elektrik üretimi 9 kat çelik üretimi 4 kat, makine aksamı üretimi 29 kat ve motorlu taşıt üretimi 18 kat artış göstermiştir. Fakat bu gelişmeler, sistemin temel özelliği olan yoğun merkezi kontrol mekanizması ve devlet bürokrasisinin egemenliği ile meydana geldiği için sosyo-ekonomik ve siyasal çöküş sürecine girmek kaçınılmaz olmuştur (Dikkaya, 2009: 43-44).

Gorbaçov, Brejnev Dönemi'nde hiç büyüme olmadığını açıklayarak ekonomik büyümenin sağlanmasını hedefler arasına koymuştur. Çünkü savaş ekonomisinin uygulandığı Stalin zamanında %15 olan ekonomik büyüme 1983'te %3,2'ye, 1984'te %1,4'e, 1985'te ise %1,1'e kadar düşmüştür. Özellikle tarım alanında ortaya çıkan verimsizlik, yüzyıl önce dünyanın 2. Büyük tarım

ihracatçısı olan Rusya'yı 1970'lerden sonra, her yıl on milyonlarca ton buğday ithal eden bir ülke durumuna düşürmüştür (Dikkaya, 2009: 52-53).

Sovyet Sanayi Devrimi'nde 1940'lardan beri kaydedilen büyük gelişme ise; maliyetler hesaba katılmadan ve bol miktarda kömür, petrol ve doğal gaz kaynaklarına dayalı gerçekleşmiştir. Sonuçta, enerji ve çelik israfı çok yüksek olmuştur. Büyük kaynaklara sahip ve Batı'yla rekabet etmek zorunda olan "savunma" sektörü dışında, genel olarak ekonomik sistem; piyasa fiyatlarına ve tüketim talebine önem verilmeden üretimin sıkıntısını yaşamıştır (Dikkaya, 2009: 52-53).

Tarımdaki en önemli problemler "sosyalizasyon" sebebiyle yaşanmış ve halkı memnun etmek için gıda fiyatları sübvansiyonlarla yapay olarak düşürülmüştür. (SSCB'de birçok radikal reformun yapılmasına sebep oluşturacak nedenlerden biri de "dışa kapalı olmadır".. Bu açmaz ilk kez Kruşçev tarafından dile getirilmiş ama Gorbaçov'a kadar önlem alınamamıştır (Dikkaya, 2009: 56-57).

B) 1990-1995 Arası Ekonomik Gelişmeler

Dışa açık bir ekonominin sosyalist piyasa ekonomisine, ya da kapalı devletçi bir ekonominin daha liberal bir ekonomiye geçişinde yaşanacak zorlukların başında, kuşkusuz zihniyet ve anlayışta ortaya çıkacak problemler gelmektedir. Çünkü Pazar ekonomisinin dayandığı temellerle sosyalist ekonominin kuralları büyük oranda farklılık göstermektedir (Dikkaya, 2009: 83).

Sosyalist ekonomiden piyasa ekonomisine geçişin ön şartı, devlet mülkiyeti yerine özel mülkiyet kurumunun yerleştirilmesidir. Özel girişim hakkı, özel mülkiyet hakkının devamı olup bireylerin karlı alanlara yönelmelerini sağlayıcı bir unsurdur (Dikkaya, 2009: 83).

Bu dönemde Kafkasya Bölgesinde, fiyat liberizasyonu devam etmiş; bazı temel tüketim maddeleri, ulaşım ve haberleşme hizmetleri, tüm mal ve hizmetler üzerindeki fiyat kontrolleri(elektrik, su, doğal gaz dışında) kaldırılmıştır. Fiyat liberizasyonu ile beraber 1991-1993 dönemlerinde, Ruble alanında uygulanan genişletici para politikaları, cumhuriyetler arası ticaretin kesilmesiyle ortaya çıkan arz yetersizlikleri, özellikle enerjide ithal girdi fiyatlarının yükselmesi gibi nedenlerden ötürü hiperenflasyonist bir süreç ortaya çıkmıştır. Ücret artışının fiyatların gerisinde kalması sonucunda işgücü var olma mücadelesine girmiş; kıtlık rantları ve karaborsa fiyatları oluşmuştur. Öncelikle küçük ticaret ve hizmet sektörünün özelleştirilmesiyle başlayan bu süreç ağır adımlarla devam etmiştir. Tarımsal özelleştirme; hizmet ve sanayi kadar hızlı ilerleyememiş; bazı ülkelerde toprağın uzun dönemli kiraya verilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun en önemli sebebi; tarımın, halen hayati önemini devam ettirmesi ve istihdamın bu alanda yoğunlaşmasıdır (Dikkaya, 2009: 91).

Rus politikalarının bölge ekonomileri üzerindeki olumsuzlukları zikredilmiş ve bunların Ruble'ye karşı güvenin sarsılmasına yol açtığı belirtilmiştir. Bölge, Ruble alanında yer almanın getirdiği olumsuzluklardan ders alarak kendi millî paralarını tedavüle sokmak için gerekli çalışmaları yapmış ve bunu da başarmıştır. Bu gelişmeler paralelinde Azerbaycan 1 Ocak 1994'ten

itibaren sadece kendi milli parası olan “Manat”ı kullanmaya başlamıştır (Dikkaya, 2009: 102-103).

C) 1996 ve Sonrası Ekonomik Gelişmeler

1998’de Rusya’da yaşanan ekonomik kriz, Sovyet-sonrası dönemde yaşanan gerileme ve çöküşün nihai noktası olmuştur. 1997 Asya Krizi’nden sonra hammadde ve petrol fiyatlarındaki düşüş, bütçesi büyük ölçüde petrol gelirine bağlı olan Rusya Federasyonu’nda büyük bir ödemeler krizine yol açmış, devlet yurt içinde (kamu kesimi ücretleri) ve yurt dışında (borç) ödemeleri yapamaz duruma gelmiştir. Aynı dönemde Kafkasya ülkeleri de, hem Rusya Federasyonu’ndaki daralmadan dolayı, hem de Asya Krizi’nin etkilerinden dolayı (örneğin Azerbaycan’ın petrol fiyatlarındaki düşüşten etkilenmesi) olumsuz etkilenmişlerdir. Bu krizden sonra, petrol fiyatlarındaki sürekli artışın da katkısıyla, bölge ekonomileri toparlanmaya başlamıştır. Bu toparlanma süreci 2008-2009’daki küresel kriz ile kesintiye uğramıştır (Taymaz, 2011: 7-8).

2000’li yıllar tüm eski Sovyet ülkelerinin hızla büyüdüğü bir dönem olmuştur. Azerbaycan ve Rusya Federasyonu’nda 1999’dan 2008’e kadar kişi başına GSYİH’deki artış oranı sırasıyla, %343 ve %225 olmuştur (yılda yaklaşık %18 ve %14). Bu iki ülkenin hızlı büyümesinde en önemli etkenlerden biri, petrol fiyatlarındaki yükseliş sonucu petrol gelirlerinin olağanüstü artmasıdır. Ermenistan petrol gibi bir doğal kaynağa sahip olmamasına ve hızla büyüyen iki büyük komşusu ile doğrudan ticari bağlantıya sahip olmamasına karşın, 2000’li yıllarda hızla büyümeyi başarabilmiş ve kişi başına geliri 1999’dan 2008’de dokuz yıl içerisinde iki kattan fazla arttırmıştır (Taymaz, 2011: 13-14).

Tüm Kafkasya bölgelerinin Ar-Ge faaliyetlerine çok az kaynak ayırdığı ve bu faaliyetlerin zamanla önem kazanmadığı anlaşılmıştır. Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan’da 2000’li yıllarda Ar-Ge’ye ayrılan kaynak, GSYİH’nın %0.3’ünden az olmuştur. Gelişmiş ülkelerde Ar-Ge’nin GSYİH içindeki payı artarken bu ülkelerde tam tersi bir eğilim gözlenmektedir. Bu durum, bu ülkelerin 2000’li yıllardaki ekonomik toparlanma sürecinin teknolojik gelişme ile desteklenmediğini göstermektedir. Rusya Federasyonu’nda Ar-Ge/GSYİH oranı yaklaşık %1 dolayındadır, fakat Rusya Federasyonu’nda da bir artma eğilimi yoktur (Taymaz, 2011: 21).

Sovyetler Birliği döneminde cumhuriyetler arasındaki ekonomik işbölümü nedeniyle tüm Sovyet Cumhuriyetleri’nde dış ticaret, yani cumhuriyetler arası ticaret önemli düzeyde bulunmaktaydı. Fakat cumhuriyetler arası ekonomik ilişkilerin Sovyetler Birliği ile birlikte hızla çözülmesi, tüm bu ülkelerin ihracatında da bir çöküşe yol açmış, ekonomik çöküşle birlikte ithalat görelisi olarak önem kazanmıştır. Rusya Federasyonu’nda 2000’li yıllarda ithalat oranının tedrici olarak yükselmesi, 1990’larda görelisi olarak az ithal ürün kullanan ve dünya ekonomisi ile daha fazla eklemlenen bu ülke için de beklenen bir süreçtir. Gürcistan’daki süreç ise tüm bu ülkelerden farklı gelişmiştir. 1990’ların sonlarında zaten yüksek olan ithalat oranı (%38) 2000’li yıllarda da giderek artmış 2008’de ise %60’a yaklaşmıştır. Gürcistan’da ithalatın artma eğilimi, yoğun dış kaynak girişinin yansımasıdır (Taymaz, 2011: 26-27).

Dış ticaret yapısındaki bu değişimler sonucu Kafkasya Ülkeleri'nde cari açık yapıları da farklı olmuştur. Ermenistan ve Gürcistan tüm dönem boyunca çok büyük cari açık vermiştir. Ermenistan'da 1990'ların sonlarında GSYİH'nin %20'sine ulaşan cari açık, 2000'lerin ortalarına %1-2 düzeyine çekilmiş fakat 2006'dan sonra hızla artarak 2009'da %16'ya çıkmıştır. Gürcistan'da cari açık kronik olarak çok yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir. 2000'lerin ilk yarısında %6-9 arasında seyreden cari açık, 2004'den sonra sürekli bir şekilde artmış, 2007'de %20 ve 2008'de %23 ile rekor düzeye çıkmıştır. 2009 yılında ise ithalattaki sert kesinti nedeniyle ancak %11'e inebilmiştir. Rusya Federasyonu, petrol ve doğal gaz gelirlerinin avantajıyla 2000'li yıllarda sürekli cari fazla vermiştir (yaklaşık %9) (Taymaz, 2011: 27).

Tablo 1: Bazı Ekonomik Göstergeler

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
GSMH (Milyar Ruble)	26870	32987	41540	39063	44939	54586
GSMH (Milyar \$, piyasa fiyatları)	985	1270	1671	1240	1550	1807
GSMH (Milyar \$, SAGP göre)	1734	2080	2240	2116	2230	2410
Kişi Başı Gelir (\$)	6.918	8.940	11.800	8.900	10.900	12.636
İşgücü (faal nüfus, milyon)	74,6	75,3	75,2	75,1	75	75,1
İşsizlik Oranı (%)	7,2	7	8,2	8,9	8,2	8
Tarımın Büyüme Hızı (%)	2,8	3,3	6,4	1,2	-11,9	3,3
Sanayinin Büyüme Hızı (%)	6,3	6,3	3,7	-10,8	8,1	4,7
Hizmetlerin Büyüme Hızı (%)	8,1	7,1	8,4	-4,3	1,4	1,9
Sabit Sermaye Yatırımları (Milyar Ruble)	4934	6418	8410	7540	9105	-
Cari İşlemler Dengesi (Milyar \$)	94,4	76,2	102,3	48,9	71	98,8
İç Borç Stoku (Milyar Ruble)	1.028	1.280	1.529	1.837	2.292	3.540
Dış Borç Stoku (Milyar \$)	309,7	463,5	484,7	469,7	488,6	545,3
Petrol Rezervi (Milyar varil)	69	69,6	70	70	70,2	71,4
Petrol Üretimi (Milyon ton)	480	491	488	494	505	509
Petrol İhracatı (Milyon ton)	228	238	222	223	234	219
Doğal gaz Rezervleri (Trilyon m ³)	47,8	48	48	48,1	48,1	48,3
Doğalgaz Üretimi (Milyar m ³)	656	651	664	584	649	669
Doğalgaz İhracatı (Milyar m ³)	182	171	174	150	153	161

Kaynak: "Rusya Federasyonu İstatistikleri",

<http://www.musavirlikler.gov.tr/detay.cfm?AlanID=1&dil=TR&ulke=RF>, 2011: 6 (15/01/2013).

Kafkasya petrol kaynaklarından dolayı 20.yy başlarından itibaren ilgi odağı olmuştur. 20. yy sonlarında Hazar Denizi ve Orta Asya'da yeni petrol ve doğal gaz yataklarının bulunması ve Avrupa ülkelerinde enerji talebinin hızla artması, Kafkasya'nın enerji iletiminde de stratejik önemini arttırmıştır (Taymaz,

2011: 30). Buna rağmen Kafkasya'daki ülkelerin ekonomik gelişme açısından oldukça farklı düzeylerde olduğu ve hepsinin gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Rusya'nın ekonomisinde kişi başına gelirin 2006 yılında 6.918\$ iken 2011 yılında neredeyse iki kat artarak 12.636\$ olduğu görülmektedir. Bünyesindeki özerk bölgelere rağmen Kafkasya kaynaklarıyla zenginleşen Rusya'nın ekonomik anlamda ne denli büyük bir güç olduğu anlaşılmaktadır.

Gorbaçov'dan bu yana sosyal yapıdaki çatlamlar ekonomik yapıyı da etkilemiş, toplum genelinde yaşanan rüşvet, dolandırıcılık, yolsuzluk ve yasaları çiğneme gibi suçlar günümüze gelindiğinde tüm dünyayı etkilemiştir. Avrupa Parlamentosu: "Rusya'daki örgütlü yolsuzluk çeteleri Güney Kıbrıs'ta at oynatmakta, Rumlar buna ses çıkarmamaktadır. Kıbrıs Rum kesimi ekonomik felakete sürüklenmektedir." Şeklindeki açıklamasıyla bu duruma değinmiştir. Rus mafyasının Kıbrıs Rum kesiminde kara parasını akladığı, orada kadın, kumar ve eğlencenin bin türlüüne daldığı bilinmektedir. Buna rağmen, kaçınılmaz felaketi dünya ile birlikte Kıbrıs Rum kesiminin yöneticileri, başta Cumhurbaşkanı Hristofyas da izlemektedir (Doğan, 2012). Bu durumun bir benzeri de internet dünyasını etkilemektedir. Moskova merkezli siber güvenlik firması KasperskyLab'ın açıkladığı üçüncü çeyrek tehdit değerlendirme raporuna göre, Rusya ve komşu ülkeleri internet kullanıcıları için adeta birer kabustur. Dünya'da sadece 10 ülkede bulunan kötü amaçlı yazılım yaymak için kullanılan web kaynaklarının %86'sının Rusya'da olduğu belirtilmektedir. Öte yandan Rusya, PC'lerden akıllı telefonlara kadar küresel bilgisayar sistemleri üzerinde yapılan saldırıların %23,2'sine ev sahipliği yapmaktadır. KasperskyLab'a göre zararlı yazılımların %60'ı Rusya, ABD ve Hollanda arasında paylaşılmaktadır (Bağlantı Noktası, 2012: 12).

D) Ticaret

Son dönemlerde büyük alışveriş merkezlerinin açılması ve sadece Moskova'da toplam alanı 1 milyon m²'yi bulan semt pazarlarının kapatılması ile perakende satışlar gelişmektedir. 2002 yılında yüzde 8,1 oranında büyümüş olan perakende sektörü, 2003 yılında da aynı trendi sürdürmüş %8 olarak gerçekleşmiştir. 2005'de %12,8, 2006'da ise %12,5 oranında gerçekleşmiştir (Ülke Bülteni, 2012: 14).

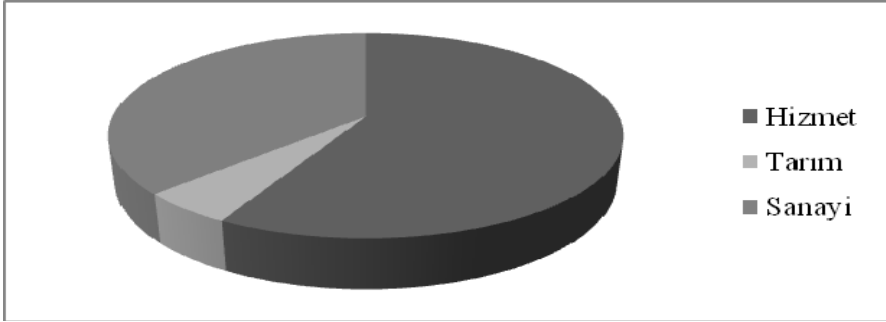
18 yıl süren Dünya Ticaret Örgütü'ne katılım müzakerelerinin ardından, 1,9 trilyon dolarlık GSYİH ve 155. üye olarak dünya ticaretinin %92'sini temsil eden DTÖ'ye katılan Rusya Federasyonu, Çin'den sonra ikinci en büyük ekonomidir. Bu üyelik neticesinde söz konusu bölgede doğrudan yabancı yatırım çekmede ve hizmet sektöründe rekabetçiliğini arttırmada kazançlı çıkması, Ağustos 2012'deki katılımı takip eden ilk beş yıl içinde %0,5 ile %1 arasında ilave büyüme kaydetmesi beklenmektedir (Ülke Bülteni, 2012: 7). Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu Moody's, Rusya'nın DTÖ üyeliğinin avantajlarını en erken 2016 yılında hissetmeye başlayacağını öngörüyor. Bu konuda AB Uzmanı Dr. Can Baydarol da en az 3-4 yıl sonra sürecin etkileri üzerine kapsamlı

bir analiz yapılabileceğini söylüyor ve uzun vadede olumlu etkiler kaydedileceğini düşünüyor (Kuduğ, 23.08.2013: Rusya Ekonomisi).

E) Tarım

2011 yılında GSYİH'nin sektörel dağılımı şöyle gerçekleşmiştir, hizmetler %57,9, sanayi %37, tarım ise %5,1. Tarım, ekonomide önemli bir yer tutmasına rağmen ülke topraklarının büyük bir bölümü tarıma elverişli değildir. Kafkasya yüz ölçümünün sadece %32'lik bir bölümünde tarım yapılabilmektedir. Bu yüzden tarım %5,1 olarak gözlenmiştir. (Rusya Federasyonu Ülke Bülteni, 2012: 12).

Şekil 1: GSMH'nin Sektörel Değişimi (2011)

Kaynak: Rusya Federasyonu Ülke Bülteni, 2012:11

Son yıllarda federal hükümetin büyük çapta verdiği sübvansiyonlara bağlı olarak tarımsal kredilerde önemli artışlar yaşanmıştır. 2005 yılında yürürlüğe konulan, aralarında tarım sektörünün de yer aldığı 4 alanda devlet desteklerinin yoğunlaştırılması yönündeki ulusal program, özellikle küçük tarım işletmelerindeki büyümeye önemli katkı sağlamıştır. Geleneksel tarım alanları toplam üretimin %87'sini sağlayarak sektörde çok önemli role sahiptir (Ülke Bülteni, 2012: 12).

F) Sanayi

Tüm dünyayı etkisi altına alan 2008 küresel krizinden Kafkasya bölgesi de nasibini almıştır. Küresel kriz 2009 yılında Rusya Federasyonu'nda üç temel sektörde büyümeyi, aşağıdaki gibi etkilemiştir. En büyük düşüş 2008 yılında 2,4 olan sanayi büyüme hızının 2009 yılında -13,1 oranında kaydedilmesidir. Aynı sektörde 2010 yılında 7,5 büyüme hızıyla toparlanma yaşanmıştır.

Tablo 2: GSMH Sektörel Büyüme Hızları (%)

Sektör	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Tarım	3,8	2,4	6,2	0,4	-7,5	5,1
Sanayi	6	5,4	2,4	-13,1	7,5	37
Hizmet	10	11,1	8,2	-5,1	3,6	57,9

Kaynak: Economic Intelligence Unit (EIU) / T.C. Ekonomi Bakanlığı

G) Hizmetler

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kendini en hızlı toparlayan ve en hızlı gelişen sektör hizmetler sektörü olmuştur. Özellikle hızlı yemek, alışveriş merkezleri ile süpermarket zincirleri yatırımları, inşaat sektörünü de canlandırmış, telekomünikasyon sektörü ile birlikte hizmet sektörü en çok eleman istihdam edilen alan olmuştur (Rusya Ülke Raporu, 2012:10).

Yeni ekonomi, özellikle lüks konut, yeni sanayi tesisleri ve altyapı yatırımlarının yapılmasını gerektirmiş ve inşaat sektörü önemli bir yatırım alanı olmuştur. Kira gelirlerinin çok yüksek olması, rant tesislerine yönelik yatırımları hızlandırmıştır (Rusya Ülke Raporu, 2012:10).2002 yılında %2,7'lik büyüme gerçekleştirmiş olan inşaat sektörü, 2003 yılında %14,4 gibi oldukça yüksek bir büyüme oranına ulaştıktan sonra büyümesine 2004'de %10,6, 2005'de düşerek %10,5, 2006'da %13,2 ile devam etmiştir (Rusya Federasyonu Ülke Bülteni, 2012: 13).

Telefon hizmetleri için santral kapasitesi 1992 yılında 22,7 milyon adetten, 2012 yılında 64 milyon adede ulaşmıştır. Posta hizmetleri özellikle normal postada Rusya çıkışında gecikmelere neden olurken, özel kargo şirketleri uluslar arası standartlarda hizmet üretmeye başlamıştır (Rusya Ülke Raporu, 2012:10).

H) Doğal Kaynaklar

Kafkasya doğal kaynak bakımından dünyanın en önemli coğrafyasını elinde tutmaktadır. Zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarının yanı sıra, kömür, alüminyum, bakır, demir, elmas, altın, gümüş ve orman kaynakları ile halen dünya hammadde ihracatında önde gelen bölgelerdendir (Rusya Ülke Raporu, 2012: 11).

Tablo 3: Doğal Kaynak Üretimi

Enerji Kaynağı	2009	2010	2012
Doğal Gaz (milyar m³)	584	649	669
Ham Petrol (milyon ton)	494	505	509
Kömür (milyon ton)	298	317	320

Kaynak: Rusya Ülke Raporu, KASİAD, 2012: 11.

IV. KAFKASYA BÖLGESİ'NDEKİ DOĞAL KAYNAKLARIN EKONOMİK SÜRECE AKTARILMASI

Petrolün kullanım alanlarının hızla artması nedeniyle dikkatler Kafkasya'ya çevrilmiştir. Bu zenginliğin işletilmeye başlanması, Kafkasya'da kısa zamanda akla durgunluk verecek değişikliklere neden olmuştur (Üretim amacıyla ülkeye baştanbaşa tren yollarının döşenmesi, ıssız ve küçük kasabaların dev kentlere dönüşmesi, birçok işsiz istihdam edilmesi). Ülke bütün dünyada tanınmaya başlamış, hırslı yabancı sermayedarlar gözlerini bu bölgeye dikmişlerdir (Aykan ve Ersoy, 1994: 56). İşte Kafkasya ekonomisine petrolün girişi bu şekilde gerçekleşmiştir.

Dünya'da artan enerji tüketimi, petrol ve doğalgaza olan bağımlılığı giderek arttırmaktadır. Fosil yakıtların sınırlı ve pahalı olması, yenilenebilir enerjinin veriminin düşük olması ve küresel ısınma ile ilgili bulgular, nükleer enerjiye olan ilgiyi ve zorunluluğu arttırmaktadır. Bu nedenle, günümüzde dünya genelinde olduğu gibi çok uluslu ve değişken (aktif) bir bölge olan Kafkasya'da da nükleer enerji güvenliği büyük önem arz etmektedir (Ercan A., Ercan B. ve Çomak, 2012: 304).

Nükleer Güç Santralleri (NGS), gelişen teknoloji ile birlikte daha güvenli bir çizelgede faaliyetlerini sürdürmektedir. Nükleer enerji güvenliği, özellikle 1986 yılında Çernobil kazası ile gündeme gelmiş ve Mart 2011 tarihinde Japonya Fukushima'da meydana gelen 9 şiddetindeki deprem ve Tsunami sonrası gerçekleşen nükleer kaza ile tekrar uluslararası güvenlik tartışmalarında önem ve ivme kazanmıştır. Bu kadar önemli bir konuda risk alınmamalı, nükleer santrali olan Rusya gibi ülkeler kendi sistemlerini en uç noktadaki tehlikelere karşı tekrar gözden geçirerek, buldukları zayıf noktaları güçlendirmenin yanı sıra, mevcut ve yapılması planlanan sistemlerinin güvenliğini de en üst seviyeye çıkaracak çalışmalar yapılmalıdır (Ercan A., Ercan B. ve Çomak, 2012: 304).

V. EKONOMİK DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜN OLUŞTURULMASI İÇİN POLİTİKA VE STRATEJİLER

Kafkasya ve Orta Asya Bölgesi'nin önemini artıran en önemli faktör enerji güvenliği olduğundan büyük güçlerinde hedef bölgesi olma özeliği taşımakta olup, bu sebeple güç savaşlarının odağında bulunmaktadır. NATO ve Rusya'nın bölgedeki ülkelerde üs kurma yarışı, bazı projeler kapsamında dolaylı olarak ittifak içine alınmaları, renkli devrimlere sahne olmaları bu güç savaşını göstermektedir. Bölge, sadece AB, ABD, Rusya için değil, aynı zamanda Çin, Japonya, İsrail, Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan gibi bölge devletleri için de jeo-stratejik önemi nedeniyle hedef bölgedir ve bu ülkelerde oyunda yerlerini almışlardır.

Bugün Rusya'nın izlediği dış politika; Soğuk Savaş şartlarının, sert ve uzlaşmaz karakteristiğini taşımasa bile, temel hedefleri itibarıyla, Sovyetler Birliğinin eski politikasından izler taşımaktadır. Bu çerçevede, Rus dış politikası iki önemli ilkeyi temel almaktadır. Bunlar:

- Eski Varşova paktı üyelerinin, NATO'ya üyeliğini engellemek veya en azından tarafsızlığını sağlamak,

- "Yakın Çevre" politikası ile Barış Gücü kuvvetleri (Abhazya ve Güney Osetya'da olduğu gibi) oluşturarak, eski Sovyetler Birliği toprakları üzerinde yer alan uzlaşmazlıklara bizzat müdahale etmektir.

Rusya içinde bulunduğu ekonomik yapıyı düzelttiği ölçüde, yakın çevredeki çıkarlarını koruma eğilimi artacak, ekonomik ve siyasi yolları kullanarak, bir şekilde, Kafkasya'da bağımsızlığını kazanmış devletleri kendisine bağımlı hale getirmeye çaba gösterecektir. Bu çerçevede, Rusya'nın "Yakın Çevre" politikası oluşturma gerekçeleri şunlar olabilir;

- Avrasya jeopolitiğini, askeri ve siyasi anlamda kontrolü altında bulundurmak ve gerektiğinde, kendi yayılma alanları ile savunma saha derinliğini saklı tutmak,

- Çevresinde gelişerek, kendi siyasi ve ülkesel bütünlüğünü bozacak, etkin ve dini akımların etkisini kırmak,

- Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde kalan Rus azınlığın, hak ve çıkarlarını korumak,

- Tarım kaynaklı hammadde ihtiyacının karşılanmasında, devamlılığı sağlamak,

- Sanayi ve ekonominin, temel girdisi olan, petrol ve doğalgaz rezervleri ile bunların çıkartılma, taşıma ve pazarlanmasında mutlak anlamda kontrol sağlamaktır.

Bu değerlendirmeler doğrultusunda, Rusya'nın Kafkasya politikası;

- Kafkaslar, buna bağlı olarak Avrasya'yı çıkarları doğrultusunda kontrol etmek ve ABD aleyhinde kullanmak,

- ABD'nin kendine stratejik ortak olarak seçebileceği ülkeler ile işbirliği yapmasını engellemek,

- Kaybettiği değerleri, belirli bir zaman sonra, tekrar kazanmak ve eskisine nazaran daha büyük bir siyasi, ekonomik ve askeri güce sahip olarak, ABD'nin karşısında yerini almak“,

- Ermenistan ile stratejik ortaklığını pekiştirmek, Gürcistan'daki etnik problemleri koz olarak kullanarak, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tehdit etmek ve Azerbaycan'ın Hazar Havzasındaki enerji kaynakları ve terminallerini kontrol altına almak maksadıyla, Dağlık Karabağ çözümü için Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı koz olarak kullanmaktır.

Yeni Başkan Dimitri Medvedev'in de parçası olduğu ve benimsediği Putin'in şekillendirdiği “2020'ye Gelişme Stratejisi” Rusya'yı küresel bir güç olarak nitelemektedir. Bunun ayakları ise “Güçlü Ekonomi, Güçlü Toplum, Güçlü Lider ve Güçlü Devlet” olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda enerji kaynakları başta olmak üzere Rusya'nın elindeki kaynakları kullanarak ülkeyi dünyanın 5. büyük ekonomisi yapmak hedeflenmektedir (Çelikpala, 2009: 15).

Küresel gelişmelerden ve artan fiyatlardan sessizce ama azami düzeyde faydalanan Rusya, yeniden küresel aktör olma yolunda geçiş dönemini atlatarak ayağa kalkma sürecini tamamlamıştır. Bugün, petrol ve doğal gaz ağırlıklı enerji kaynaklarının satışından sağlanan gelir Rusya'nın GSMH'sinin %25'ini, ihracat gelirlerinin ve bütçesinin de yarısını oluşturmaktadır. Bu zenginliğin yarattığı güvenin Rusya'nın dış politika yapım sürecine doğrudan etkisi vardır.

Petrol, doğal gaz, kömür, elektrik ve diğer kaynakların tamamının toplamına dayalı enerji üretimi dikkate alındığında, Rusya Federasyonu ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük enerji üreticisidir. Dünya enerji üretiminin yaklaşık yüzde 12'si Rusya tarafından gerçekleştirilmektedir. Genel enerji tüketiminde ise Rusya ABD ve Çin'in ardından %7'lik oran ile üçüncü sırada yer almaktadır. Rusya iç tüketimde kullandığı üçte birin - ki bu Rusya'yı dünyanın 5. büyük petrol tüketicisi yapmaktadır- dışında kalan petrolü ağırlıklı olarak Avrupa Birliği

ülkelerine satmaktadır (Çelikpala, 2009: 16). Uluslararası Enerji Ajansı, 2030'larda Avrupa'nın doğal gaz talebinin iki katından fazla artacağını tahmin etmektedir. Doğal olarak, bu gazın tamamının Rusya tarafından karşılanması beklenmese de artan talebin Orta Asya ve Hazar dâhil olmak üzere Rusya bağlantılı kaynaklardan sağlanması gündeme gelmektedir. Bu aşamada, Rusya'nın bu oyunda nasıl bir vizyonla yer alacağı hususu önem kazanmaktadır. Rusya son 30 yıl boyunca petrol ve son dönemlerde de doğal gaz açısından Avrupa için her ne kadar güvenilir bir tedarikçi olmuş ise de, bu durumun önümüzdeki dönemde nasıl bir seyir izleyeceği merak konusudur (Kona, 2002).

Rusya'nın 2003'te son halini alan "2020'ye Kadar Rus Enerji Stratejisi" belgesi, bu tarihe kadar dış politika bağlamında nispeten geri planda duran enerji politikalarının tutarlı, etkin ve dış politika aracı olarak kullanılabilir bir enerji stratejisine dönüştüğü aşamadır. Bu döneme kadar Rusya'da enerji politikası bir bölümü devletin dışında yer alan çeşitli aktörler tarafından belirlenmiştir. Merkezi bir planlama ve kontrol söz konusu olmamıştır. Bunda Sovyetler sonrası dönemin özelleştirme politikaları çerçevesinde petrol endüstrisinin özelleştirilerek çok başlıklı bir yapıya kavuşturulmuş olması etkindir. Bu bağlamda, bölgesel düzeyde belirlenen 11 ayrı şirkete devredilen yapı, merkezi hükümetin kontrolü dışında kalmıştır. Çeşitli nedenlerle hızla artan enerji fiyatları, ucuz ve temiz olduğu için kullanımı yaygınlaşan doğal gaz, Putin'in attığı adım ile başlayan yeni sürecin başarısını mümkün kılmış ve Moskova'yı konuya daha bir dikkatle eğilmeye yönlendirmiştir. Putin'in Rusya'nın "oligarklarıyla" Ocak 2001'de yaptığı toplantıda "ya siyaset ya ekonomi" uyarısı sonrası açtığı ve ardından basta istihbarat birimleri olmak üzere, devlet bürokrasisinin desteğini de aldığı savaş sonucunda devletin enerji sektöründe kontrolü yeniden eline almaya başladığı görülmektedir.

Rus hükümeti yeni bir strateji girişimine Kasım 2000'de başlamıştır. Putin'in değerlendirmesine göre, petrol ve doğal gaz özel sektöre değil devlete ait olmalıdır ve devlet de bu alanları devletin ve halkın çıkarları için işletmelidir. Yeni strateji enerji sektörünün büyütülmesini öngörmektedir. Bu bağlamda, tanımlanan yeni hedefler doğrultusunda 2,5 yıllık bir süreçte şekillendirilen yeni stratejiyle, Rusya için kuzey-güney-doğu hatlarında yeni işbirliğinin çerçevesi çizilmiş ve dış politika oluşturma sürecine girilmiştir. Burada salt AB'ye endeksli ihracat modelinden uzaklaşma amaçlanmıştır. Bu tabi ki AB'den vazgeçilmesi anlamına gelmemektedir. AB ile var olan ilişki ve ticaretin genişletilmesi yaklaşımı doğrultusunda, bir yandan yeni nakil hatları oluşturulurken, öte yandan da kalıcı işbirliği için AB'nin yeni enerji politikası oluşturma süreciyle uyumlu görüşmelere girilmiştir (Çelikpala, 2009: 19).

Rusya'nın oyunu Kafkasya merkezli kurduğu görülmektedir. Bu bağlamda küresel hâkimiyet mücadelesinde Kafkasya bir tür "savaş alanı" olarak belirginleşmektedir. ABD de etkinliğini daha da artırmak adına politikasının merkezine Gürcistan'ı oturtarak bir açılım yaratmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede temel öncelik Abhazya ve Güney Osetya ile diğer dondurulmuş anlaşmazlıkların ABD tarafından ve ABD'nin istediği yönde çözümlenmesine çalışmak olarak

belirginleşmektedir. Bu bakış açısıyla Kafkasya’da ortaya çıkan yeni “soğuk savaşın” odağında bölgedeki dondurulmuş anlaşmazlıklar yer almaktadır (Kona, 2002).

Son bir örnek olarak, 2010 yılında Kuzey Kafkasya’da işsizlik %17’ydi (Rusya ortalaması %8) ki, bu neredeyse 400 bin kişidir. Resmi olarak ise Çeçenya’ da aktif nüfusun %43’ü, Dağıstan’da ise %52’si işsizdir. Nasıl ki bir ölmüş kişi, suni kan dolaşımına ve suni nefes makinasına bağlanabilir ise, aynı şekilde Kuzey Kafkasya’da, Federal bütçeye bağlıdır. Fakat yapay kalbe kan akışını ne kadar çoğaltsanız da ölü ayağa kalkmaz. Benzer şekilde Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerine ne kadar para pompalasanız da, yaşam kalitesinin artmasını, üretim ve istihdam artışını ve bölgenin sakinleşmesini sağlamaz. Rusya’nın bu durumdan bir çıkış yolu var mıdır? Tabi ki var. Hatta teorik olarak iki çıkışı var. İlki-Yönetim sistemini ve “merkez-çevre” ilişkisinde tüm Rusya Federasyonu çapında karşılıklı ilişkileri tamamen değiştirerek, tümünden Rusya ekonomisinin modernizasyonu, Rusya Federasyonu’nu hammaddeye dayalı değil endüstriyel ve hatta post endüstriyelmiş bir devlete dönüştürerek, siyasi sistemi gerçek anlamda demokratikleştirmek. O zaman Kuzey Kafkasya’nın yeni hayata katılma şansı doğacaktır. Böyle değişimler gerçekleşmeyeceğinden, beklemekte hata olur.Geriye sadece ikinci yol kalıyor, yukarıda sayılan tüm Avrupa ülkelerinin çoktan geçtikleri yol, sömürgeci vazgeçmek, yani Kuzey Kafkasya’nın Rusya’dan tamamen ayrılmasıdır. Bu süreç kaçınılmaz olacaktır, çünkü yirminci yüzyılın tüm sömürge ülkelerinin tarihinde tecelli eden bu eylem, objektif tarih ve ekonomik yasalar gereğidir. Bu yasaları, ne “Birleşik Rusya” partisinin konferansları, ne Rusya Federasyonu hükümetinin resmi düzenlemesi ne de bizzat Vladimir Putin’in sert (dramatik) ifadeleri, değiştirebilecek gibi değildir (Uslubaş, 2005).

VI. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın temel olarak ortaya çıkardığı sonuç: Kafkasya bölgesi, günümüzde olduğu gibi gelecekte de büyük güçlerin çıkar çatışmasına sahne olacaktır. Bu sebepten dolayı bölgenin olabildiğince, çabuk istikrarlı bir siyasal ve makroekonomik yapıya kavuşması olmalıdır. Aynı zamanda bu durum jeopolitik açıdan şansızlık gibi görünse de, bu ülkeleri var olan doğal kaynakların gücünü verimli bir şekilde kullanmayı gerektiren politikalara itecektir. Dünyada artan enerji tüketimi de petrol ve doğalgaza olan bağımlılığı arttıracak, bu da bölgenin çıkarına bir sonuç doğuracaktır. Rusya, içinde bulunduğu ekonomik yapıyı düzelttiğinde ise “Yakın Çevre” politikasını hayata geçirerek, Kafkasya’da bağımsızlığını kazanmış olan tüm toplumları kendisine bağımlı hale getirecektir. Bunun için Avrasya jeopolitiğini ekonomik ve siyasi yollarla amacına uygun hale getirecektir. Kafkasya bölgesindeki bağımsızlığını kazanmış ülkeler için ise bu durum kabul edilemez bir sömürünün süregelmesine sebep olacaktır. Bölge ülkelerinde günümüzde yaşanan bağımlılık halinin geleceğe taşınmaması için Rusya’nın bu çerçevedeki Kafkasya politikasını gerçekleştirmesine engel olmak gerekmektedir. Barış yanlısı ve bölgenin bütününün ortak çıkarlarını koruma odaklı politikalar hem üstün devlet Rusya için hem de bölgedeki diğer bağımsız

devletler için huzurlu bir geleceğe zemin hazırlayacaktır. Nitekim küresel ekonomiden alınan payın maksimizasyonuna dayanan bencil politikaların geçmişte ne denli sorunlar yarattığı açıktır. Küresel egemenlik mücadelesinde Kafkasya'nın bir tür "savaş alanı" olarak görülmesi, Rusya'nın en önemli politik oyunudur. Dünya ekonomisine yön veren ABD'ye karşı güçlü bir tutum izleyebilme amacı da ancak bu barış ortamının gerçekleşmesiyle sağlanabilecektir

KAYNAKÇA

- AYKAN Hasan, ERSOY Hayri (1994), Rus Gözüyle Kafkasya ve Kafkasyalılar, Nart Yayıncılık. Bağlantı Noktası Dergisi, "Rusya İnternet Kullanıcıları İçin En Tehlikeli Ülke", Aralık 2012 Sayı:47 Sayfa:12
- Brzezinski, Zbigniew (2010). Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri, Çeviren: Yelda Türedi, İnkılapYayıncılık, İstanbul.
- ÇELİKPALA Mitat (2009), *Kafkasya'da Neler Oluyor?* Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Tartışma Metinleri No. 0901, Ankara.
- DİKKAYA Mehmet (2009), *Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik*, Beta Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN Yalçın (08.12.2012), "Rus Parasıyla Gerdeğe Girmek", *Hürriyet Gazetesi*.
- Emsen Ö. Selçuk (2011) Orta Asya ve Kafkasya Ekonomilerine Bir Bakış, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- ERCAN Arda, ERCAN Bilge, ÇOMAK Hasret (2012), *Uluslararası Kafkasya Kongresi*, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli.
- ERSOY Hayri, KAMACI Aysun (1994), *Çerkes Tarihi*, Tüzm zamanlar Yayıncılık.
- İLHAN Suat (1999), *Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- KONA Gamze Güngörmüş (2002). Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri Ve Gelecek Senaryoları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- "Rusya Federasyonu Ülke Bülteni", Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, DEİK / Türk Rus İş Konseyi: 2012.
- "Rusya Ülke Raporu", KASİAD, Kocaeli, 2012.
- "Rusya Ülke Raporu", Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı.
- STAUDACHER, Wilhelm (2007). "Kafkasya'da Beklentiler ve Olanaklar –Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni Olarak Türkiye'nin Rolü", Konrad –Adenauer-Stiftung Yayınları, Ankara.
- ŞEN, Levent (2008). "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası", Atılım Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- TAVKUL, Ufuk (2002). "Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya", Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- TAYMAZ, Erol (2011). "Kafkasya'da Ekonomik Dönüşüm ve Kalkınma", TEPAV Yayınları No:55, Ankara.
- TİKA Avrasya Dosyası (1998), Gürcistan Özel Sayısı, Temmuz 98/1, Pan Matbaacılık, Ankara.
- Uslubaş, Fevzi (Subat2005). "Putin'li Rusya", Jeopolitik Dergisi, Yıl:4, Sayı:13, İstanbul.
- YANAR Savaş (2002), *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul.
- ALİYEV İlham, "Ekonomik Reformlar ve Hızlı Kalkınma", http://www.azerbaijans.com/content_1600_tr.html (06/12/2012).
- Cherkessia.net (2011), "Rusya ve Kuzey Kafkasya; Sorun Sadece – Kanın Fiyatı", http://cherkessia.net/news_detail.php?id=4470 (06/12/2012).
- Kafkasya1864.blogcu.com (2010), "Adigey Cumhuriyeti", <http://kafkasya1864.blogcu.com/adigey-cumhuriyeti/6817794/15/11/2012>.
- KANTARCI Hakan (2006), <http://eprints.sdu.edu.tr/358/1/TS00519.pdf> (12/12/2012).

- KUDUĞ, Fatih (2013), “Rusya'nın DTÖ Üyeliği Yeni Dünya Düzeninin İşareti”
http://www.rsfmradio.com/2013_08_23/rusyanin-dto-uyelig-yeni-dunya-duzeninin-isareti/ (08.12.2013).
- Musavirlikler.gov.tr (2011), “Rusya Federasyonu İstatistikleri”,
<http://www.musavirlikler.gov.tr/detay.cfm?AlanID=1&dil=TR&ulke=RF> (15/01/2013).
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, Economic Intelligence Unit, Rusya federasyonu
<http://www.ibp.gov.tr/pg/sectionulke.cfm?id=7E86AD9644CDA929FF561DDA4C4E53F789>
(08.12.2012).
- Tr.wikipedia.org (2013), “Kafkasya”, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kafkasya> (14/11/2012).
- YASA Işıl (26 Haziran 2008), *Tarihsel Açıdan Kuzey Kafkasya*,
http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=154:tarihsel-acdan-kuzey-kafkasya&catid=86:analizler-kafkaslar&Itemid=148 (01.12.2013)